

Самовідношення має трикомпонентну будову:

- 1) когнітивний компонент;
- 2) емоційний компонент;
- 3) конативний компонент.

У результаті проведеного дослідження нами було виявлено, що на емоційному рівні як для юнаків, так і для дівчат характерно позитивне відношення до себе на рівні глобального емоційного й предметно недиференційованого відношення до себе. Було виявлено загальне позитивне відношення до свого Я, про що говорить високий ранг до поняття Я в обох групах. Частіше, для самоопису свого Я, в гендерних групах використовувалися так звані основні кольори (в групі юнаків 100% виборів, в групі дівчат – 85% виборів).

На когнітивному рівні нами були отримані високі показники по фактору оцінки. Отримані дані можуть свідчити про те, що досліджувані сприймають себе як особистість, задоволені собою; високі значення по фактору сили в юнаків говорять про впевненість у собі. Напевно, це можна пояснити тим, що юнаки частіше використовують для досягнення поставлених цілей фізичне зусилля. Середньовисокі показники по фактору активності вказують на середню активність у відносинах з навколишніми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
2. Пантелеев С. Р. Строение самоотношения как эмоционально-оценочной системы : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук. – М., 1988. - 18с.
3. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 284 с.
4. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии / И. И. Чеснокова. – М. : Наука, 1977. – 142 с.

УДК 159.9: 159.94

Снісаренко А.Г., доцент кафедри психології в особливих умовах діяльності Академії пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЧАЛЬНИКІВ КАРАУЛІВ ОПЕРАТИВНО-РЯТУВАЛЬНОЇ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ МНС УКРАЇНИ, ЩО НЕ СПРИЯЮТЬ ЇХ ПРОФЕСІЙНІЙ УСПІШНОСТІ

У статті визначені особистісні особливості начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України, що не сприяють успішності їх професійної діяльності: імпульсивний, тривожний і пасивно-страждаючий психологічні типи особистості. Кандидати на службу, особистісні особливості яких відповідають одному з виділених психологічних типів, є непридатними до діяльності в оперативно-рятувальній службі цивільного захисту МНС України.

Ключові слова: особистісні особливості, професійна успішність, начальник караулу оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України.

В статье определены личностные особенности начальников караулов Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины, что не способствуют успешности их профессиональной деятельности: импульсивный, тревожный и пассивно – страдающий психологические типы личности. Кандидаты на службу, личностные особенности которых соответствуют одному из выделенных психологических типов, являются непригодными к деятельности в Оперативно-спасательной службе гражданской защиты МЧС Украины.

Ключевые слова: личностные особенности, профессиональная успешность, начальник караула Оперативно-спасательной службы гражданской защиты МЧС Украины.

Постановка проблеми. Проблема професійної придатності фахівців екстремальних професій є однією з провідних в рамках інженерної, військової, юридичної психології, психології праці, психології діяльності в особливих умовах. Особливого значення вона набуває, коли мова йде про управлінську діяльність начальника караулу Оперативно-рятувальної служби (ОРС) цивільного захисту (ЦЗ) МНС України в умовах гасіння пожеж, ліквідації наслідків аварій, стихійних лих та надзвичайних ситуацій. Високий рівень відповідальності за життя та здоров'я особового складу, за виконану роботу, постійний підвищений фактор ризику, напружене виконання завдань в умовах високої температури та концентрації продуктів горіння, загроза появи професійних деформацій, значна плінність кадрів вимагає від фахівців зазначеного профілю діяльності не тільки спеціальної психологічної підготовки, а й високого рівня сформованості особистісних якостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури показав, що на актуальності дослідження особистісних якостей працівників пожежно-рятувального спрямування останнім часом наголошували неодноразово вітчизняні науковці, зокрема: В.П. Бут (розкрито проблеми формування професійно важливих якостей курсантів газодимозахисників-рятувальників) [1], Л.О. Гонтаренко (описано основні психологічні характеристики працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС України) [2], О.П. Євсюков, О.В. Тімченко (констатовано особистісні особливості кандидатів на службу в аварійно-рятувальні підрозділи, що не сприяють надійності їх професійної діяльності) [3], М.А. Кришталь (установлено особливості трансформації професійно важливих психологічних якостей працівників пожежогасіння під час професійно-психологічної підготовки) [4], В.Д. Лебедев (визначено відповідність вимог професійної діяльності до рівня сформованості провідних груп професійно важливих якостей фахівців водолазних формувань аварійно-рятувальних підрозділів) [5], С.М. Миронець (розроблено структуру професійно важливих якостей рятувальників МНС України) [6], Ю.О. Приходько (встановлено взаємозв'язок індивідуально-психологічних особливостей пожежного-рятувальника з показниками успішності його професійної діяльності) [7], О.В. Шленков (обґрунтовано концепцію, принципи і програму психологічного супроводження процесу формування професійно важливих психологічних якостей майбутніх рятувальників) [8] та ін.

Проте аналіз наукової літератури показав, що роботи, в яких було б наведено результати дослідження особистісних особливостей керівників пожежно-рятувальних підрозділів – начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, відсутні.

У зв'язку з цим **мета** дослідження – визначити особистісні особливості начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України, що не сприяють успішності їх професійної діяльності.

Необхідно відмітити, що для вирішення зазначеної проблеми дослідження ми скористалися досвідом професора О.В. Тімченка та його наукової школи [2; 3; 5-7], які досліджували індивідуально-психологічні особливості працівників екстремального профілю діяльності.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставленої мети здійснювалось послідовно у два етапи, на кожному з яких вирішувались конкретні завдання.

На першому етапі проведено аналіз плинності кадрів серед начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України за 2004 – 2006 роки. З 1231 колишніх фахівців зазначеного профілю діяльності, звільнених за різними мотивами, ми відібрали лише тих, хто звільнився за власним бажанням (2004 р. – за власним бажанням звільнилася 131 особа, що становить близько 37 % від загальної кількості звільнених; 2005 р. – за власним бажанням звільнилося 170 осіб (близько 28 %); 2006 р. – за власним бажанням звільнилася 131 особа (близько 48 %);

На другому етапі здійснено аналіз результатів психологічного обстеження, яке проводилося під час прийому на службу, 432 колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України за допомогою “Стандартизованого методу дослідження особистості” (СМДО). Аналіз результатів дозволив виділити 3 групи осіб (близько 38,2 % від загальної кількості звільнених працівників за власним бажанням), які відрізнялись низьким рівнем професійної успішності та мали загальні психологічні особливості особистості.

Безумовно, щоб віднести фахівців зазначеного профілю діяльності до низькоуспішних працівників, ми ураховували результати вивчення їхніх особових справ.

Спільність особистісних особливостей визначалась на основі аналізу десяти основних шкал профілю СМДО. Класифікація проводилася на основі виділення двох найвищих точок профілю. Подібні профілі усереднювалися та підраховувалися їх статистичні характеристики. Кожній групі профілів присвоювався код за однією або двома найбільш високими шкалами профілю СМДО.

Розглянемо докладніше виділені нами психологічні типи колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Імпульсивний тип особистості. Першими за представленістю є особистості зі значним домінуванням у профілі СМДО 4-ої шкали (шкала імпульсивності). Осіб з кодом “4” зустрічається близько 54 % серед колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України (табл. 1).

Друга за рівнем шкала в середньому є меншою більш ніж на 8 Т-балів. Значення домінуючої шкали змінюються від 52 до 85 Т-балів, середнє значення – 69,85 Т-бала, стандартне відхилення – 9 Т-балів.

Профіль колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з кодом «4» представлений на рис. 1.

Таблиця 1

Показники виразності основних структурних компонентів особистості колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України (у балах)

Шкали СМДО	1-й тип (код 4) (М ± m)	2-й тип (код 7) (М ± m)	3-й тип (код 28) (М ± m)
L	47,33±8,35	52,58±6,83	57,33±10,82
F	55,45±9,92	56,82±11,28	62,15±11,38
K	52,71±8,16	55,45±10,95	58,68±12,47
1	54,22±10,94	56,91±12,88	59,34±7,13
2	60,47±11,63	58,37±11,32	70,57±6,31
3	46,91±7,95	52,64±8,57	53,93±11,40
4	69,85±9,16	58,39±12,95	56,18±8,62
5	54,13±11,21	55,74±7,43	52,32±10,91
6	50,06±7,89	54,12±12,30	62,77±9,62
7	61,77±7,91	69,85±8,27	61,83±10,81
8	56,19±13,42	62,61±11,13	68,45±11,26
9	57,48±11,74	51,35±9,64	55,64±7,49
0	57,53±9,45	55,19±7,85	51,90±9,44

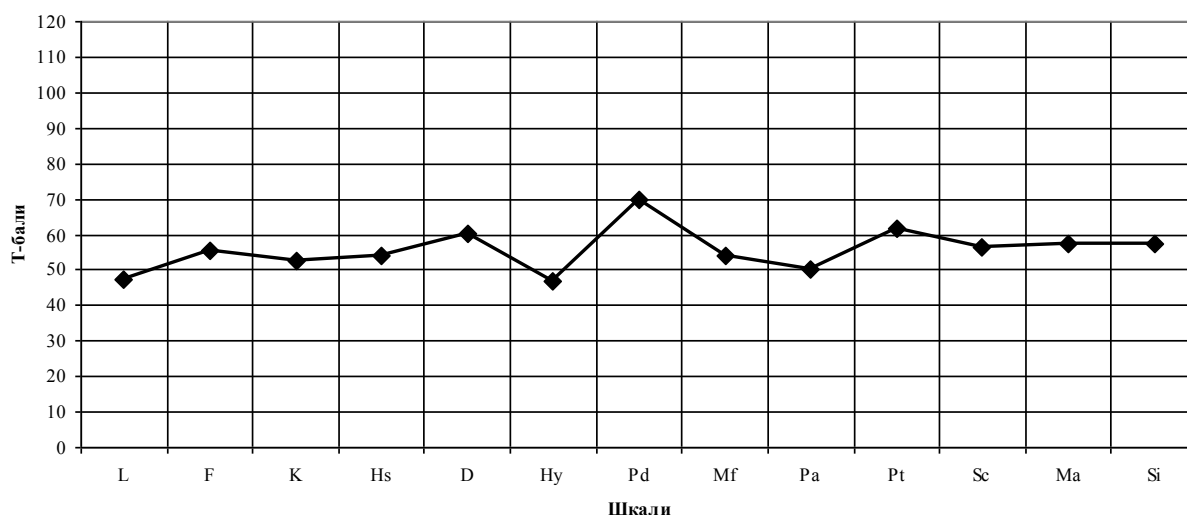

Рис. 1. Психологічний профіль колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з кодом «4».

Слід зауважити, що фахівці з високими оцінками за 4-ю шкалою мають більші труднощі із прийняттям цінностей, стандартів і норм соціуму. Поряд з цим у

відносинах з іншими їх описують як ворожих і агресивних, саркастичних і цинічних, хвалькуватих, що виставляють напоказ свої почуття.

Для них є властивими емоційна незрілість, дратівливість і уразливість. Охарактеризованим вище особам є властивою активна особистісна позиція, висока пошукова активність, перевага мотивації досягнень, упевненість і швидкість прийняття рішень. Вони мають інтуїтивний, евристичний стиль мислення, що не спирається на накопичений досвід. Для їх поведінки характерними рисами є недостатня розважливість і значний ризик.

Особистості даного типу не здатні робити висновки зі своїх помилок і, як результат, можуть опинятися в одній і тій же скрутній ситуації знову та знову. Достатньо часто їх слова випереджають планомірну та послідовну продуманість вчинків, або ж взагалі не відповідають їх діям.

В особистих стосунках у таких фахівців часто можуть виникати конфліктні ситуації. Для них характерною є схильність до протидії зовнішньому тиску, властивість спиратися в основному на власну думку, а ще більше – на спонукання, прагнення до самостійності та незалежності.

Для осіб, які мають значно підвищені показники за 4-ою шкалою (> 75 Т-балів) характерним є достатньо відкрито виражене презирство до суспільних норм та звичаїв. Їх можна охарактеризувати як людей із низьким самоконтролем, із “бунтівливістю духу” і стійкою тенденцією “потрапити до лиха”.

Для фахівців даного типу властива схильність до асоціальних учинків, що є результатом того, що їх емоційна напруга знаходить безпосередній вихід у поведінці, минаючи систему установок, соціальних ролей та естетичних норм. У зв'язку з тим, що дані особистості не здатні організувати свою діяльність відповідно до стійких думок, інтересів та цілей, їх поведінка може стати непередбачуваною. Результатом цього є невміння планувати майбутні вчинки та передбачати наслідки своїх дій. Недостатність прогнозування призводить до відсутності тривоги та страху перед потенційним покаранням. У крайніх випадках асоціальні тенденції можуть проявлятися в безпричинній агресивності, сексуальній нестриманості та алкоголізації.

Тривожний тип особистості. До цього особистісного типу, класифікованого за допомогою СМДО, належать колишні начальники караулів ОРС ЦЗ МНС України, що мають код “7” (7 – шкала тривожності). Поширеність такого профілю складає 26 % серед колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

У групу з кодом “7” об'єднано профілі з домінуючою 7-ою шкалою, що перевищує інші шкали профілю на 7 і більше Т-балів. Значення домінуючої шкали змінюються від 58 до 76 Т-балів, середнє значення – 69,85 Т-бала, стандартне відхилення – 8 Т-балів (табл. 1).

Профіль колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з кодом “7” представлений на рис. 2.

Фахівці з домінуючою 7-ою шкалою в профілі СМДО описуються як організовані, педантичні, сентиментальні й миролюбні. Поряд з цим їх характеризують як вербальних, незадоволених, неемоційних. Для їх самооцінки характерними є

такі психологічні властивості, як нервовість та нерішучість. У них превалює пасивно-страждальна позиція, невпевненість у собі й у стабільності ситуації, для них є властивою підвищена чутливість до небезпеки й обмежувальна поведінка.

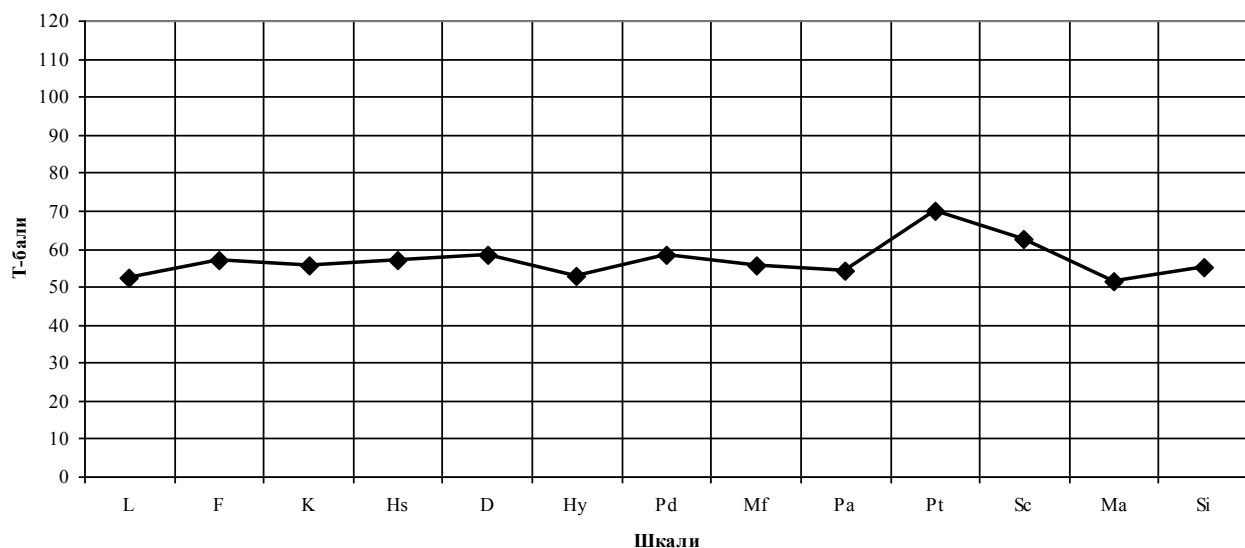

Рис. 2. Психологічний профіль колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з кодом «7».

Для фахівців даного типу характерною є установка на неконфліктні відносини з навколишнім оточенням, мотивація уникання неуспіху, залежність від думки більшості. Провідна потреба – аффіліація (потреба в розумінні, схваленні, любові, доброзичливому ставленні до себе).

Особистості такого типу відрізняються розвиненим почуттям відповідальності, обов'язку, совісністю, скромністю, підвищеною тривожністю у ставленні до дрібних життєвих проблем.

Такі особи є самокритичними, вони мають розвинену свідомість, однак часто відчувають психологічне сум'яття й дискомфорт. Крім цього вони є напруженими та боязкими. Таким фахівцям властиве співчуття й співпереживання, виражена залежність від об'єкта прихильності. Такі особистості мають трохи інертне мислення, їм притаманна схильність до повторного огляду зробленого, постійні сумніви, рефлексивність.

Фахівцям даного типу не вистачає впевненості в собі, рішучості, здатності брати на себе відповідальність. Вони можуть виявляти нерішучість, навіть коли справа стосується дуже незначної й рутинної проблеми, схильні перебільшувати важливість завдань, тому ретельно обмірковують свої вчинки і перевіряють ще раз виконану роботу. Можуть відчувати провину за те, що роблять “не так”, як треба, їх гнітить неможливість досягти поставлених цілей, з підвищеним почуттям провини реагують на помилки й невдачі. Вони є досить прихильними до загальноприйнятих норм і точок зору, позбавлені оригінальності й винахідливості у своєму підході до проблем.

Часто їх вважають нудними та формалістами. Насправді, вони дуже чутливі до того, як їх сприймають у суспільстві, схильні до альтруїзму, намагаються за будь-яку ціну уникати конфлікту, який ними переживається надзвичайно болісно. Нерідко вони діють на граничному рівні своїх можливостей, щоб заслужити схвалення з боку оточуючих та власне схвалення. Для таких фахівців є характерними миролюбність, м'якосердість, довірливість, чуйність, доброта, залежність, незрілість. Цим особистостям значно важче самим із собою, ніж з оточуючими, і якщо вони когось і дратують, то тільки своєю нерішучістю.

За умови значного підвищення профілю СМДО на 7-ій шкалі (> 75 Т-балів) можна говорити про психастенічну акцентуацію особистості. Для таких осіб характерне загострення тривожно-недовірливих, нав'язливих і сенситивних рис особистості. Вони можуть мати порушення сну, почуття розгубленості, занепокоєння, нав'язливі страхи, відчуття лиха, що насувається, фобічні стани (найчастіше – страх смерті, висоти, замкнутого й відкритого простору, самотності). Як правило, фобічні явища відрізняються високою емоційною насиченістю. Це може бути викликане низькою здатністю до витиснення і підвищеною увагою до негативних сигналів. Такі фахівці намагаються утримати в центрі уваги навіть несуттєві фактори, урахувати й передбачити навіть малоймовірні можливості.

Зазвичай такі особистості схильні до кабінетного стилю роботи поза великими контактами й при досить стійкому стереотипі діяльності, де задовольняється потреба в безпеці. Монотонна робота переноситься ними достатньо легко. У складних ситуаціях вони можуть розгублюватися, збудження блокує діяльність, активність є можлива тільки за умови руху за лідером.

Пасивно-страждаючий тип особистості. Останню групу колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України становлять особи з кодом “28” профілю СМДО: 2 (шкала песимістичності) та 8 (шкала індивідуалістичності). Поширеність такого профілю складає 20 % серед колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України.

Значення 2-ої шкали варіювалося від 57 до 92 Т-балів, середнє значення – 70,57 Т-бала, стандартне відхилення – 6 Т-балів; значення 8-ої шкали варіювалося від 55 до 90 Т-балів, середнє значення – 68,45 Т-балів, стандартне відхилення – 11 Т-балів. Найнижчими, у більшості випадків, були нульова, п'ята, третя і дев'ята шкали профілю (табл. 1).

Усереднений профіль колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з кодом “28” представлений на рис. 3.

Для таких фахівців властивим є астенічний тип реагування. Вони характеризуються пасивною позицією у складних ситуаціях. Можливо саме такі особливості зумовлюють виникнення у цих особистостей прагнення уникати ситуацій, які є потенційно складними та небезпечними.

Зазвичай такі особи є скритними та емоційно холодними, або намагаються контролювати свої емоційні прояви, вважаючи це слабкістю.

Вищезазначені особистості є достатньо щирими та відкритими у сфері міжособистісних відносин. Вони частіше воліють займатись індивідуальною діяльніс-

тю. Їм досить складно встановлювати нові контакти та підтримувати їх. Фахівці такого типу відчують дискомфорт у конфліктних ситуаціях, вони бояться програвати, а при зіткненні із сильнішим суперником вже заздалегідь здаються йому.

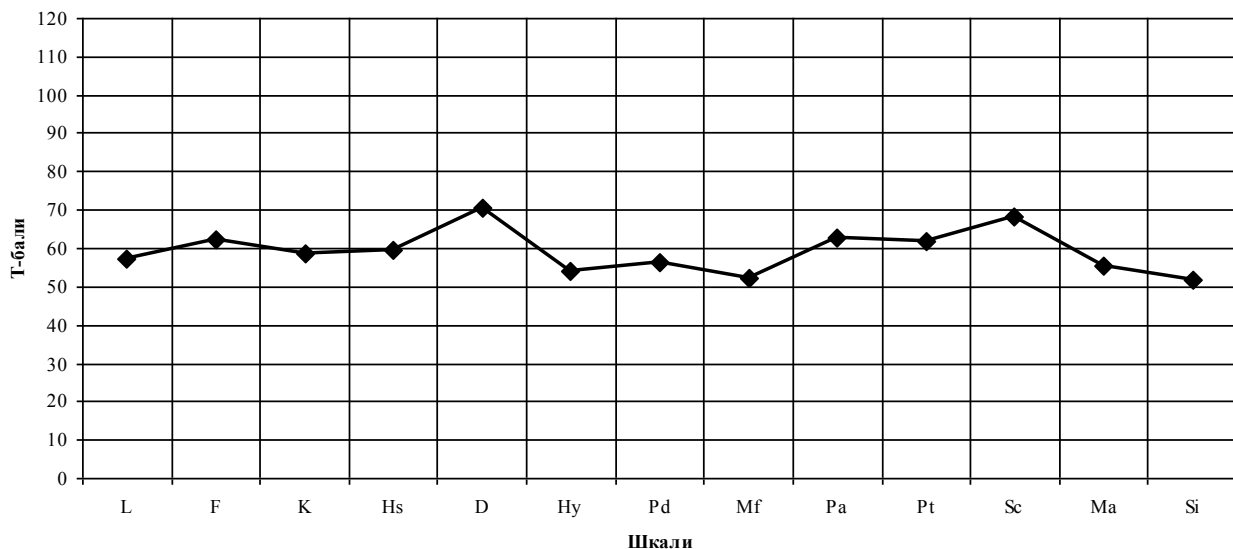

Рис. 3. Психологічний профіль колишніх начальників караулів ОРС ЦЗ МНС України з кодом «28».

Під час виникнення стресової ситуації у таких фахівців може спостерігатись зниження активності та загальмованість процесів мислення. Для них є характерною спрямованість на свої почуття, зацикленість на своєму внутрішньому стані. Часом можуть виникати імпульсивні прояви, зниження настрою та активності, замкнутість.

Тип сприйняття в особистостей даного типу аналітичний – вони майже все схильні “приміряти на себе”. Спостерігається схильність до узагальнень та філософських суджень. Поряд з цим такі фахівці завжди потребують нових знань та вражень.

Характерними рисами таких особистостей є незадоволеність, критичність, прагнення до дистанціювання себе від оточуючих, підвищена схильність до самоаналізу, невпевненість в собі, неадекватно низька самооцінка.

У стресових ситуаціях фахівці даного типу демонструють екстернальний тип поведінки, воліють не брати на себе відповідальність та звинувачують у провинах оточуючих. У ситуації конфлікту існує висока ймовірність імпульсивних реакцій.

Необхідно також відмітити, що для таких особистостей довга та інтенсивна емоційна напруженість може стати чинником виникнення депресивних проявів та зумовити труднощі в міжособистісних відносинах.

Висновки. Проведене дослідження дозволило виділити особистісні особливості начальників караулів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України, що не сприяють їх професійній успішності: імпульсивний, тривожний та пасивно-страждаючий психологічні типи особистості.

Таким чином, кандидати на службу, особистісні особливості яких відповідають одному з виділених психологічних типів, є непридатними до діяльності в ОРС ЦЗ МНС України. Такі особистості змушені будуть або “ламати” себе, або спробують стати успішними працівниками наглядово-профілактичного напрямку діяльності, або ж звільняться зі служби.

Перспективи подальших досліджень: розробити вирішальне правило щодо отримання психологічної інформації стосовно придатності до професійної діяльності в ОРС ЦЗ МНС України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бут В. П. Формування професійно важливих якостей газодимозахисників-рятувальників МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / В. П. Бут. – К., 2008. – 20 с.
2. Гонтаренко Л. О. Професіографічний аналіз діяльності працівників чергово-диспетчерської служби екстреного виклику МНС України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Л. О. Гонтаренко. – Харків, 2008. – 22 с.
3. Євсюков О. П. Психологічне прогнозування надійності діяльності працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України: [монографія] /
4. О. П. Євсюков, О. В. Тімченко. – Харків : УЦЗУ, 2007. – 288 с.
5. Кришталь М. А. Особливості ергономічного забезпечення підготовки пожежників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.03 «Психологія праці, інженерна психологія, ергономіка» / М. А. Кришталь. – К., 1997. – 18 с.
6. Лебедев Д. В. Аналіз відповідності вимог діяльності до особистості рівню сформованості провідних груп професійно важливих якостей водолаза аварійно-рятувального підрозділу МНС України / Д. В. Лебедев // Збірник наукових праць. – Хмельницький : НАДПСУ, 2008. – № 43, ч. II. – С. 207-211.
7. Миронець С. О. Негативні психічні стани та реакції у працівників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в умовах надзвичайної
8. Приходько Ю. О. Роль особистісних особливостей пожежних-рятувальників у визначенні успішності їхньої професійної діяльності / Ю. О. Приходько // Проблеми екстремальної та кризової психології : [зб. наукових праць]. – Харків : УЦЗУ, 2007. – Вип. 3, ч. 2. – С. 200–206.
9. Шленков А. В. Психологическое обеспечение профессиональной подготовки сотрудников государственной противопожарной службы МЧС России : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. психол. наук : спец. 05.26.03 «Пожарная и промышленная безопасность (психология человека)» / А. В. Шленков. – СПб. : ГПС МЧС России, 2009. – 46 с.